

SOSYO-KÜLTÜREL YAPI VE KÜLTÜR COĞRAFYASI KAVRAMLARI ÜZERİNE YAPILANDIRICI BAKIŞ AÇISINDAN MODEL ÖNERİLERİ

Şeref ULUOCAK

Özet

Bu çalışmada, sosyo-kültürel etkileşim olgusunun bir sosyal bilimsel analiz konusu olarak “algı” olanaklarına taşınması sürecinin aşamaları ele alınmaktadır. Çalışma kapsamında bu konuya ilişkin olarak sosyal bilimcilere referans teşkil edebileceği düşünülen tipisel modeller geliştirilmesi ve var olan bazı modellerin de birbiri ile ilintilendirilmesi amaçlanmaktadır.

Sosyo-kültürel gerçeklik alanı, sosyal olarak ve dil aracılığıyla inşa edilen bir gerçekliktir. Kültür kavramsallaştırması bu çerçevede içinde, göstergebilimsel (semiotic) bir perspektifte, anlamlardan formlara (yapısal epistemoloji) ve formlardan anlamlara (yapısal yorumsama/hermeneutics) doğru becerikli bir performans gösteren bireylerin ürünü olarak (dışsallaştırılan-externalization), bireyleri biçimlendiren (içselleştirilen-internalization), nesnel (toplumsal varlık kazandırılan-objektification) bir gerçekliktir.

Anlamlardan formlara (yapısal epistemoloji) ve formlardan anlamlara (yapısal yorumsama) süreçleri bir arada bireylerin “gerçeklik döngüsü çerçeveleri”ni (reality loops) oluşturmaktadır ki nesnel sosyo-kültürel gerçeklik alanında, yatay ve dikey olmak üzere, hem kültürlerarası mesafeleri hem de aynı kültür içinde alt kültürler arası sosyo-kültürel farklılaşmaların açıklanmasında önem taşımaktadır.

Nesnel sosyo-kültürel gerçeklik alanı, analitik açıdan iki temel düzeyde ayrıştırılabilir: *sembolik bir sistem olarak kültür* (bilişsel bilginin iç-göstergebilimsel sistemi olarak) ve *sosyal eylem olarak kültür* (pratik bilginin dış-göstergebilimsel sistemi olarak).

Bu türden bir sosyo-kültürel gerçeklik modeli ise bireysel düzeyde işlerlik kazanan “gerçeklik döngüsü çerçeveleri” ile tutarlı bir yeniden inşa ve değişme potansiyeli barındırmaktadır.

Anahtar kelimeler: Gerçekliğin sosyal inşası, kültürün sosyal inşası, gerçeklik döngüsü çerçeveleri, kültürel değişme, yapısal epistemoloji, yapısal yorumsama.

Model Proposals from Constructivist Perspective on Socio-Cultural Structure and Cultural Geography Concepts

Abstract

This study discusses the phases of the process through which the phenomenon of socio-cultural interaction is transferred into possibilities of “perception” as a question of social scientific analysis. Within the scope of the study, we aim to develop typical models assumed to be potential references for social scientists and relate some of the existing models to each other.

The domain of socio-cultural reality is a reality which is socially and linguistically constructed. In this framework, culture conceptualization is an objective reality (objectification) which is both an embodiment (internalization) and a product (externalization) of individuals effectively performing at the semiotic level through successful transitions from meaning to form (structural epistemology) and from form to meaning (hermeneutics).

Transition processes from meaning to form (structural epistemology) and from form to meaning (structural hermeneutics) jointly constitute the reality loops of individuals, which is essential to the understanding of both horizontal and vertical inter-cultural distances and socio-cultural variation among the sub-cultures of the main culture, in the domain of objective socio-cultural reality.

The domain of objective socio-cultural reality can be analyzed into two basic levels; *culture as symbolic system* (endo-semiotic system of cognitive knowledge) and *culture as social activity system* (exo-semiotic system of practical knowledge).

On the other hand, this type of socio-cultural reality model inhods a potential of reconstruction and variation consistent with “reality loops” which have acquired individual functionality.

Key words: Social construction of reality, social construction of culture, reality loops, cultural change, structural hermeneutics, structural epistemology.

Giriş

Bireysel, kültürel ve evrensel açıdan “görecelik” taşıyan ve bu alana ilişkin akıl yürütme stratejilerine bağlı olarak ikiz değerlilikler ve müphemlikler içerdiği ileri sürülen “sosyo-kültürel” gerçeklik alanının sosyal olarak inşa edilen bir gerçeklik olduğu tezi çalışmanın temel referans noktası olarak kabul edilmektedir.

Bu anlamda, gerçekliğin sosyal olarak inşa edildiği konusundaki perspektifler, sosyo-kültürel anlam matrisleri olarak “nesnel toplumsal biçim kazanmış” sosyal örüntü biçimlerinin, zaman ve uzay ilişkileri çerçevesindeki yapılaşma, meşrulaşma ve yeniden üretim süreçlerini de ele almak zorundadır.

Söz konusu nesnel biçim kazanmış toplumsal formlarla, bu formların içerisinde gerçekleşen iletişim ve genel anlamda da kültürel etkileşim biçimleri “anlamaların” iletildiği ve yorumlanarak tekrar anlamlandırıldığı bir dizi iletişimsel “kodlama ve kod açımı” süreçlerinin yaşandığı diyalektik süreçler bütünü içinde gerçekleşmektedir.

Kısacası, bireyler etkileşim süreçleri boyunca yapısal yorumsama ve yapısal epistemoloji olarak ayrıştırılabilecek bir içsel anlamlandırma ve anlamlandırılmış olanın yapısal ortak formlar aracılığıyla kodlanarak yeniden iletildiği bir, “ben” ve “bana” ilişkisini eş zamanlı olarak

gerçekleştirmektedirler ki bu anlamda kültürel iletişim süreci bir bakıma iki ayrı bireyin “gerçeklik tasarımları çerçeveleri” üzerinden gerçekleştirdikleri bir karşılaşmayı içermektedir.

Kültür kavramı bu çalışma kapsamında sembolik ve sosyal pratikleri içerecek biçimde iki ayrı göstergebilimsel sistem üzerinden ele alınmıştır.

Bu çerçevede, kültürün nesnelleşme, dışsallaşma ve içselleşme süreçleri üzerinden, bireylerin gerçeklik döngüsü çerçeveleri içinde, yapısal yorumsama ve yapısal epistemoloji süreçleri çerçevesinde, sembolik ve sosyal pratikler sistemi olarak inşa edilmesi, yeniden üretilmesi ve bireylerce toplumsal güç parametlerinin beraberinde getirdiği ölçüde içselleştirilmesi süreçleri üzerinde durulmuş ve kültürün zaman-uzay koordinatları bakımından “tortul zaman” modeline dayalı bir modeli temel alınmıştır.

Sonuç olarak, söz konusu kavramsal modellerin, benzer “gerçeklik çerçevesi tasarımlarına” (reality loops) sahip bireylerin nesnel kültürel örüntüler sisteminin uzayını karşılık gelen kavramsallaştırmalar olarak “kültürel mesafe”, “kültür coğrafyası”, “çok kültürlülük” ve “nesnel sosyo-kültürel gerçeklik ile onun alt ve karşı kültürleri arasındaki ilişkiler”in sosyo-kültürel analizi açısından da önem taşıdığı düşünülmektedir.

1. Gerçekliğin Sosyal İnşası ve Gündelik Hayat Gerçekliği

Gündelik hayat gerçekliği, sosyal bilimler açısından, kendisine bir “ortak duyu” gerçekliği atfediliyor olması ve “nesnel toplumsal gerçeklik” olarak modellenen “sosyal örüntü ve etkileşimlerin” meydana geldiği alan olması bakımından önem taşımaktadır.

Bu gerçeklik, hem öznel hem de nesnel toplumsal gerçeklik düzeylerini, “an içerisinde”, geçmiş ve geleceğe ilişkin beklentileri de içerecek biçimde deneyimlediğimiz gerçeklik düzeyidir.

Bireyler açısından farklı gerçeklik alanlarına ilişkin çoklu gerçeklik algılarının söz konusu olduğunu ileri süren Berger ve Luckmann (2008, 34)’a göre, gündelik gerçeklik, tüm bu çoklu gerçeklik algılarının ötesine geçen ve kendisini en üstün (par excellence) gerçeklik olarak sunan bir gerçekliktir ve gündelik hayatta kullanılan dil, sürekli olarak bireylere zorunlu nesnelleştirmeler sağlamak ve bu nesnelleşmelerin içinde gündelik hayatı anlamlı kılan bir düzen tesis etmektedir.

Dilin nesnelleşmeler üreten niteliği, Giddens (Tatlıcan, 2005, s. 69)’ın, toplumun yapısalci yaklaşımlarda olduğu gibi “dil” gibi yapılanmış olduğunu değil, sosyal etkileşimin çok önemli bir parçası olarak dilin önemli olduğu ancak “*anlamın*” *gerçekte sosyal dünya içindeki pratik etkinlikle bağlantılı* olduğu (Goffman) tezi ile bir adım daha ileri götürülmüş olmaktadır.

Bu pratik etkinliklerin alanı doğrudan, *gündelik gerçekliktir*. Gündelik hayat gerçekliği içindeki “gündelik bilgi” dinamik bir karaktere sahiptir ve imajiner bir kozmosun devamlılığını sağlamak için Berger ve Luckmann’ın terimleriyle “dışsallaştırılan ve nesnelleştirilen yeni anlamlara, yani sosyal gerçekliklere uygun biçimde dönüşmek ve yeni olanla yeniden uyumlu bir bütünü oluşturmak zorundadır (Paker, 2005, s. 100).

1.1. Gerçekliğin İnşasında Sosyal ve Bireysel Olanın İç İçeliği

“Gerçeklik toplumsal olarak inşa edilmiştir” (Berger ve Luckmann, 2008, s. 4).

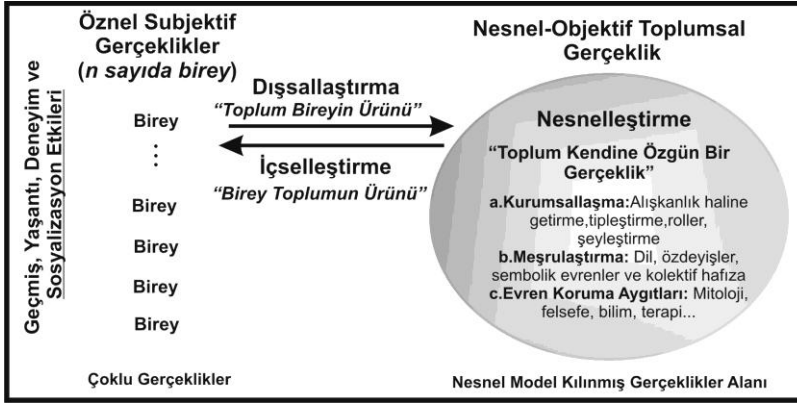
Sosyal gerçeklik, sosyal olanın yapısal olarak cisimleşmiş sosyal temsilleri ile düşünen, imgelemlerini sembolik düzeyde bu cisimleşmiş toplumsal nesnelere üzerinden dışsallaştıran ve bu cisimler üzerinden anlamlı yorumlar geliştiren bireyler düzeyinden inşa edilmektedir. Bu inşanın nesnelleşebilmesi noktasında rol oynayan etkenler söz konusu sosyo-kültürel anlam matrisindeki baskın kodlarla ve sosyo-kültürel yapının sosyal, kültürel, ekonomik ve sosyo-bilişsel “güç” konumları ile ilintilidirler ve baskın toplumsal gerçeklik algılarına bağlı olarak şekillenmekte, yaygınlık kazanmakta ve meşrulaştırılmaktadır.

“Benlik”in kendisini de bir inşa olarak gören bu türden bir yaklaşım, “benlik” kavramsallaştırmasını, bireysel ve toplumsal olmak üzere iki ayrı kategori arasındaki bir diyalogun ve diyalektik bir sembolik iletişim sürecinin inşası olduğu, dolayısıyla da insanın sosyal bir ürün olduğu sayılına dayanmaktadır.

Sosyal gerçekliğin kendisi bir “inşa” ve anlamların taşıyıcısı olan toplumsal nesnel-formal biçimler konfigürasyonu olarak nesnel bir gerçekliktir (nesnelleştirme) ve *toplum*, bireyler tarafından, “*benlik*” düzeyindeki bireysel olan ile sosyal olan bileşenler arasındaki diyalektik ilişkinin ürünü olan “anlamları” cisimleştiren ontolojik toplumsal varlık biçimleri ortaya koyma biçimi olarak (dışsallaştırma) *insani bir üründür*.

Sosyal gerçeklik, Berger ve Luckmann (2008, s. 92)’ın, “Gerçekliğin Sosyal İnşası” modeline göre, *dışsallaştırma* (externalization), *nesnelleştirme* (objectivization) ve *içselleştirme* (internalization) olmak üzere, döngüsel üç diyalektik unsurun karşılıklı etkileşimi içerisinde inşa edilmektedir.

Şekil 1. Öznel ve Nesnel Gerçeklik Olarak Toplum

Subjektif birey ile objektif sosyal nesnel biçimler arasındaki ilişki açısından, gerçekliğin, öznel ve nesnel boyutları; epistemolojik boyutta anlamların elde edilmesi ve görünür formlar (dil, sanat, mimari, müzik, dans ve sosyal davranışlar) hâline getirilmesi¹ ile dışsallaşmış yapısal biçimin-toplumsal nesnenin ele alınması ve ona bir anlam atfedilmesi² yönündeki tersine süreç arasında diyalektik ve açık uçlu döngüsel bir etkileşim söz konusudur.

1.2. İnşa Edilen Bir Gerçeklik Olarak “Benlik” Oluşumu

Sosyal düzen, yalnızca insan faaliyetlerinin bir ürünü olarak var olur; hem kaynağı (sosyal düzen, geçmiş insan faaliyetlerinin sonucudur) hem de herhangi bir andaki varoluşu (Sosyal düzen, yalnızca insan faaliyeti onu üretmeye devam ettiği ölçüde var olur.) bakımından insani bir üründür (Berger ve Luckmann, 2008, s. 79).

Berger ve Luckman (2008)’in yaklaşımlarının birey-toplum ilişkilerini kavramsallaştırma biçimlerinin, bu anlamda, “Sosyal Temsiller Teorisi”nin ontolojik başlangıç noktası olan, ego-alter veya ben-ötekiler arasındaki ilişkinin sembolik ve iletişimsel karşılıklı bağımlılık içerdiği (Markova, 2004, s. 127) sayılısı ile paralellik taşıdığı görülmektedir.

Markova (2004, s. 129)’ya göre, ego-alter ilişkisi “iletişim olgusunun” ontolojisine karşılık gelmektedir. Ona göre eğer iletişim olgusu dikkate alınacak olursa, insan zihninin iletişim süreci içindeki ontolojik birimi, düşünme ve iletişimin pek çok türünü üreten “karşılıklı konuşma” hâlidir. Sosyal temsiller teorisinin ontolojisi, başlangıç noktası olarak Ego-Alter veya Ben ve Ötekiler’in sembolik ve iletişimsel karşılıklı bağımlılığını varsayar. Buna göre, insan dünyasında olmak demek sembolik olarak iletişim kurmak demektir ve bireysel

¹ Clair (2008)’in “Yapısal Epistemoloji” olarak adlandırdığı süreç.

² Clair (2008)’in “Yapısal Ontoloji” olarak adlandırdığı süreç.

olan ile sosyal olanın neden iki ayrı bağımsız birim gibi muamele göremeyeceği konusundaki görüş tam da bu noktada anlam kazanmaktadır.

Karşılıklı konuşmaya dayalı (dialogical) bir ilişki formu içinde düşünülebilecek bu iki ayrı moment, ötekiler olmadan ben'in olamayacağı ve benlik bilincinin ötekinin bilinci olmaksızın gerçeklik kazanamayacağı; bir arada oluş formu sergilemektedir.

Bakhtin'e göre, "Olmak, iletişim kurmak demektir, iletişim kurmak bir başkası için ve öteki vasıtasıyla olmak demektir, kendin için olmak demektir" (Markova, 2004, s. 128).

Benliğin oluşum süreci, bireysel bir "ben" ile sosyolojik bir "bana"nın birleşimi olarak "öznel" ve "nesnel" düzeylerde ayırt edilebilir bir şey olarak yaşantı süreci içinde (sosyalizasyon ve yeniden sosyalizasyon süreçleri aracılığıyla) gerçekleşir. Herbert Mead'ın "benlik" tipolojisi, Berger ve Luckmann (2008) 'ın, gerçekliğin "öznel ve nesnel boyutlarıyla" sosyal inşasını ele aldıkları modelleri için temel bir hareket noktası teşkil etmiş olduğu gibi, Clair (2010a) için de "birey"lerin içinde yer alan bir yapılandırıcı mekanizmanın modeli olarak önem kazanmaktadır. Benzer bir biçimde, Bourdieu'nun *habitus* kavramsallaştırması, bireyleri, benlik bileşenleri çerçevesinde içeriden yöneten "yapılandırıcı bir mekanizma" olarak tasarlanmıştır (Tatlıcan ve Çeğin, 2007, s. 315).

Habitus en temelde, dışsal toplumsal yapıların içselleştirilmesiyle ortaya çıkar. Herhangi bir çevre veya toplumsal formasyon içindeki varlık koşulları (ontolojik)³, "pratik"i biçimlendiren habitusları üretir. Pratikler habitus tarafından biçimlendirildiği gibi nesnel yapıları da yeniden üretirler (Tatlıcan ve Çeğin, 2007, s. 315).

Yapılandırıcı ve yapılanmış yapı olarak habitus, pratiklerde ve düşüncelerde "pratik algı çerçevelerini" devreye sokar. Bu şemalar, (birinci olarak) toplumsal yapıların – sosyalizasyon süreciyle, sosyal birey oluşla – bedende somutlaşmasıyla doğar; (ikinci olarak) toplumsal yapıların birbiri ardınca gelen kuşaklarının tarihsel birikimlerinden ortaya çıkar (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 131).

Habitustan söz etmek demek bu noktada, bireysel-kişisel-öznel olanın dahi toplumsal-kolektif olduğunu ortaya koymak anlamına gelmektedir (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 116).

Bourdieu ve Wacquant (2003, s. 132)'a göre, bu durum *habitusun* çifte tarihselliği olarak adlandırılabilir olan şeydir.

³ Clair, (2010a) tarafından ontoloji olarak tanımlanan, nesnel toplumsal gerçeklik alanı.

O hâlde, Habitus genel anlamda bir toplumsal yatınlıklar sisteminin ürünüdür ve bir toplumsal yatınlıklar sisteminin ürünü olarak tarihsel alan içinde yeni koşullar ve bağlamlar çerçevesinde yeniden yorumlanan, yeni koşulları ve bağlamları etkileyen ve onlardan sürekli olarak etkilenen, açık bir yatınlıklar sistemidir (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 131).

Bu anlamda, toplumsal düzenin üretimi (yapı habitus yapı) tarzındaki basit mekanik bir sürecin ürünü değildir.

Bourdieu (ve Wacquant, 2003, s. 117)'ya göre sosyal bilimlerin kendine özgü nesnesi ikili bir ilişki olarak habituslar ve alanlar arasındaki ilişkiler olarak tanımlanabilir. Kısacası, toplumsal olanın bedenlerde (ya da biyolojik bireylerde) inşa edilmesiyle ortaya çıkan, “dayanıklı aktarılabılır algı, beğeni ve eylem şeması sistemleri” olan *habitus*lar ile toplumsal olanın fiziksel (biçimsel) nesnelere yarı-gerçekliğe sahip olan mekanizmalarda ya da şeylerde kurulmasının ürünü olan, “nesnel ilişki sistemleri” olarak *alanlar*⁴ arasındaki ikili ilişki üzerinden tanımlanabilecek bir sosyal bilim nesnesi söz konusudur (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 117).

Bu türden ikili bir nesnenin analizi demek, habituslar ve alanlar arasındaki ilişkiden doğan her şeyin inceleme konusu edilebileceği anlamına gelmektedir. Clair (2010a)'ın ifadesiyle “gerçeklik döngüsü çerçeveleri”, Bourdieu'nun ifadesiyle “alanlar” ile beğeni ve eylem şeması sistemleri olarak habituslar arasındaki ilişkilerin ortaya koyulması çabasında “sosyal temsiller” kuramının önem kazanacağı düşünülmektedir. Berger ve Luckmann (2008)'in modellerini, Clair (2010b) için en önemli kılan özellik onun vurgusuyla “Epistemoloji (bilgi yapıları) ve ontoloji (şeylerin formal dünyası) arasındaki dikotominin çözümüne ilişkin bir vurguda bulunuyor olmalarıdır.”

Ego (I/self/ben) dan formal (biçimsel) yapıların yaratımı ve sosyal benlik (bana) yoluyla formal (biçimsel) yapıların "anlam" yaratacak bir dizgesellikle yorumlanması noktasında Clair (2010b) Berger ve Luckmann (2008)'in modeline başvurarak, Bourdieu'nun *habitus* kavramsallaştırmasında içkin olarak sorunsal kılınmış olan “bireylerde bulunan yapılandırıcı bir mekanizma”, öznel ve nesnel gerçeklikler arasındaki etkileşim üzerinden daha soyut bir model içine taşımaktadır.

Bilginin sosyal inşası bu anlamda, epistemolojilerden hareketle kendi gündelik gerçekliklerini idare eden bireylerin “öznel gerçeklik boyutuna” ve ontolojik açıdan biçimlerin-örüntülerin ve toplumsal “şey”lerin alanı olarak “objektif nesnel toplumsal gerçeklik” boyutuna karşılık gelmiş olmaktadır.

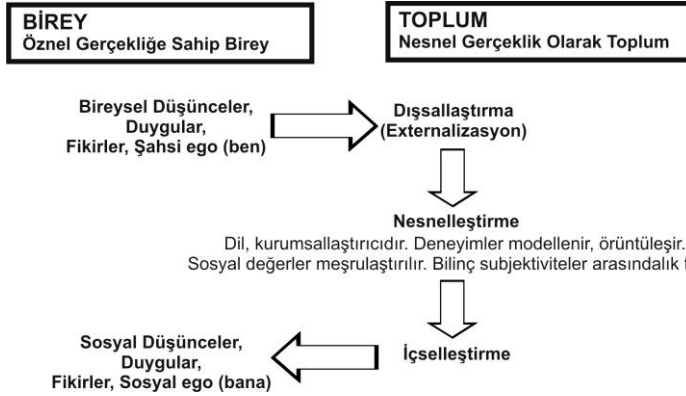
---

⁴ Clair (2008)'in gerçeklik döngüsü çerçeveleri (reality loops) ile ilişkilendirilebilecek bir nitelik taşımaktadır.

Öznel gerçeklikler ile nesnel toplumsal gerçeklik arasındaki simetri ölçütünün korunması için her toplum *gerçeklik idamesi prosedürleri* geliştirmek zorundadır (Berger ve Luckmann, 2008, s. 213).

Nesnel gerçeklik düzeyinde bu prosedürler *kurumlaşmanın*, öznel düzeyde ise *gerçeklik döngüsü çerçeveleri (reality loops)* üzerinden sağlanmaktadır.

Şekil 2. Benlik İnşasında Diyalektik İlişki İçindeki Üç Temel Moment

(Clair, 2008)

1.3. Gerçekliğin Sosyal İnşasında “Bilgi”nin İşleniş ve İşleyiş Modeli: Yapısal Epistemoloji (Anlamlardan Formal Biçimlere) ve Yapısal Hermeneutik (Formal Biçimlerden Anlamlara): Gerçeklik Döngüsü Çerçeveleri

Berger ve Luckmann’ın bu modellerinin önemi, Clair (2008)’in ifadesiyle, gündelik yaşamın epistemolojisi (bilgi kuramsal yapıları) ve ontolojisi (gündelik yaşam nesnelere olarak, şeylerin dünyası) arasındaki dikotomik karşıtlığa ilişkin bir çözüm yoluna vurguda bulunuyor olmasından kaynaklanmaktadır.

Clair (2010b)’in, sosyal olarak inşa edilen toplumsal gerçekliğe rehberlik eden bilginin sosyolojik analizine yönelik ilgilerini “okuma biçimi” bu noktada oldukça etkileyici görünmektedir. Clair formlardan anlamlı ifadeler çıkarma ve uygun davranış biçimini ya da eylemi ortaya koyma sürecini, “yapısal yorumsama” (ontoloji), anlamlardan formlar inşa edilmesine yönelik süreci ise “yapısal epistemoloji” olarak adlandırmakta ve bu iki ayrı sürecin, “gerçeklik-döngüsü” çerçeveleri oluşturuyor olmalarına dikkat çekmektedir. Anlamların elde edilmesi ve onların somut görünür formlar içinde ifade edilmesine işaret eden “Yapısal Epistemoloji” adını verilen süreç sonucunda⁵ bir “form” bir kez

⁵ “Toplum insanların nesnelleştirmelerinin ürünüdür”, dışsallaştırma ve nesnelleştirme süreçlerine karşılık gelmektedir.

dışsallaştırıldıktan sonra artık o, ontolojik bir “gösterge”⁶ hâlinde var olmakta, sosyal bir biçimsel nesne hâlini almaktadır. Bu nesnenin ele alınarak ona bir “anlam atfedilmesi” süreci⁷ ise “yapısal hermeneutik-yorumsama” adı verilen süreçler bütününe karşılık gelmektedir.

Gündelik hayatın gerçekliği kendini olduğu gibi kabul ettirmiş bir sosyalizasyon sürecinin ürünü olduğunda dahi Berger ve Luckmann (2008, s. 214)’a göre, hem yaşamın formları aşan doğası gereği günlük faaliyeti tamamen paranteze alamamakta hem de bireyler gündelik yaşamlarında rakip gerçeklik tanımlarının yarattığı dolaysız tehditle de yüz yüze kalabilmektedirler. Bu gerçeklik-döngüsü- çerçeveleri, Clair (2008)’e göre sosyalizasyon ve kültür aracılığıyla öğrenilerek (ontolojik) yorumlanan (epistemolojik) ve bir defalık içermeyen bir döngüsellik barındırmaktadır.

Duyguların, düşüncelerin ve görüşlerin epistemolojik göstergelerinin "dışsallaştırılması" ile sosyo-kültürel pratikleri inşa eden ontolojik göstergelerin "içselleştirilmesi" arasında dinamik bir etkileşim bulunmaktadır. Bu iki bir aradalık içerisinde işleyen süreçler bütünü, gerçeklik döngüsü-çerçevelerini (reality loops) oluşturur. Bir şey sosyal olarak inşa edilir ve bu inşa sonrası "gerçek" olarak kabul edilir.

Bu noktadan hareketle, Clair (2010b), "sosyal ve kültürel ilişkiler"in göstergelerle ilgili olarak birincisi, anlam yapıları (epistemoloji) ve diğeri düşüncelerin biçimsel ifadesi (ontoloji) ile ilgili olmak üzere iki çeşidi olduğunu ileri sürmektedir. Anlamaların elde edilmesi ve onların somut ve görünür formlar (dil, sanat, mimari, müzik, dans ve sosyal davranışlar) hâline getirilmesi "Yapısal Epistemoloji" olarak adlandırılır. Daha önce de belirtilmiş olduğu gibi, bir "form" bir kez dışsallaştırıldıktan sonra o bir *ontolojik gösterge* olarak var olmaya başlamakta, nesnelleştirilmekte ve bir nesne muamelesi görece hâle getirilmektedir. Nesnenin ele alınmasına ve ona bir anlam atfedilmesine yönelik tersine süreç ise "Yapısal Hermeneutik" olarak nitelendirilebilir.

Dışsallaştırma ve içselleştirmenin bu modelleri bir arada "gerçeklik-döngüsü-çerçevesini" biçimlendirir ki bu her iki birbirine diyalektik olarak bağlı süreçler bütünü bir arada, "gerçekliğin sosyal inşası"nın tayin etmektedirler (Clair, 2010a).

Zihinsel (epistemoloji) ve materyal formların-biçimlerin (ontoloji) kültürünü bir araya getiren çok sayıda böylesine "gerçeklik döngüsü çerçevesi" (reality loops) bulunmaktadır. “Gerçeklik döngüsü çerçevesi”, insanın çevresi ile bilişsel

⁶ Anlam (meaning) ve biçim (form) bütünlüğü olarak. Bu tanımlama için Clair, (2010b).

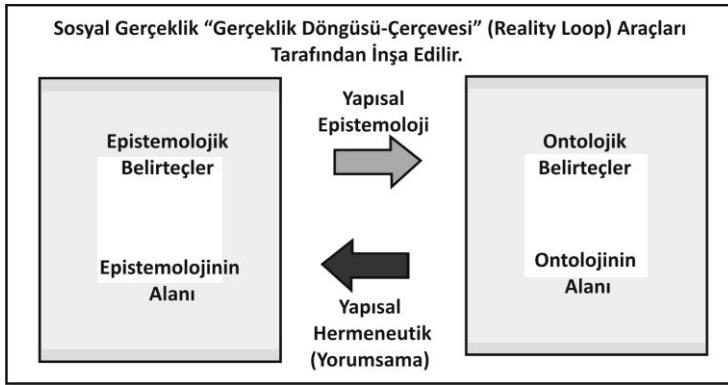
⁷ “Birey toplumun ürünüdür”, içselleştirme sürecine karşılık gelmektedir.

etkileşimine dayanmaktadır ve epistemolojinin subjektif alanı ile ontolojinin objektif alanı arasında bir bağ oluşturmaktadır (Clair, 2010b).

Yapısal epistemoloji, epistemolojik belirteçlerin (gösterge olarak işaretlemeyi olanaklı kılan) dışsallaştırılması ile ilişkilidir. Yapısal hermeneutik ise ontolojik belirteçlerin (gösterge olarak işaretlemeyi olanaklı kılan) yorumlanarak içselleştirilmesini kapsar.

Pratik bilginin iki alanı vardır. Bunların birincisi subjektiftir ve ortak şimdi (co-present) içindeki sosyal –benlik (me-bana) ve kişisel benlik (I) arasındaki münazara alanına karşılık gelir. Diğeri, objektiftir (nesne kılınmış) ve sosyal pratikler olarak belirginlik kazanan, objektif dünyanın alanına karşılık gelmektedir.

Şekil 3. Yapısal Epistemoloji ve Yapısal Yorumlama

(Clair, 2010b)

Bunlar “gerçeklik-döngüsü-çerçeveleri” araçları yoluyla birbirleriyle ilişkilidir. Pratik bilincin subjektif dünyası “dışsallaştırılır” ve bu süreç sosyal kavramların, fikirlerin ve durumların “şeyleşme”si ya da “kurumlaşması” ile sonuçlanır.

Kurumlaşmanın nesnel bir gerçeklik hâlini alması, onun nesneleşme sürecinin en uç basamağı olan, insandan bağımsız bir şey hâline gelmesine yani “şeyleşme”sine bağlıdır. Şeyleşme, kurumsal bir düzenin ya da onun bir parçasının, ne ölçüde gayriinsanı bir olgusallık olarak kavranabileceğine ilişkin bir durumdur (Berger ve Luckmann, 2008, s. 129).

Şeyleşme (*reification*), insani olguların sanki şeylermiş gibi, yani gayriinsani ya da belki de insanüstü terimlerle kavranmasıdır ki “şeyleşmiş dünya” tanımı gereği, insansızlaştırılmış bir dünyadır. Bu anlamda Berger ve Luckmann (2008, s. 130)’a göre şeyleşme, insanın insani dünyanın bizzat yaratıcısı olduğunu

unutabileceğini ve dahası insan ile ürünü arasındaki diyalektiğin bilinçte yitip gittiğini ima etmektedir.

Kavram ve Kültürün Trajedisi başlıklı denemesinde Georg Simmel (Jung, 1995, s. 123), yaşam ve form düalizmi üzerinden, formlar aracılığıyla ortaya çıkan nesnelleşmenin “bizim eserimiz” olarak bizden kendisini çözüp ayıran bir nesnel varoluşa ve kendisine ait bir yaşama sahip olmaya başlamasına işaret etmektedir.

Kültürün trajik buhranı, tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Yaşamın forma ihtiyacı vardır ancak bu formların da aşılmasına, formdan daha çok yaşama ihtiyacı bulunmaktadır.

Kültür kavramı için bütünleştirici bir eleman olarak nesnelleşme, bu anlamda şeyleşmiş ve insandışı bir gerçekliğe sahip olmuş olan bu söz konusu alan kültürel gelişmeyi önceden belirlemeye başlar ve kendi başına buyruk bir alan olup çıkar.

Bu kendi başına buyruk gelişme Simmel (Jung, 1995, s. 125)’e göre, öznenin güçlerini tüketir⁸ ve özneleri kendi gelişimlerinden alıkoymaya başlar.

Öznel ile nesnel arasındaki simetrinin kurulmasına gerçeklik *idamesi prosedürleri* çerçevesinde katkıda bulunması beklenen kurumlaşmanın Weberci terminoloji ile çelik bir kafese dönüşme tehlikesi içeren boyutu tam da bu “şeyleşme” boyutudur.

Bu anlamda, kurumların “şeyleşmesi” (*reification*) için temel reçete, kurumlara, insan faaliyetiyle ilişkili tarihsel anlamlılığından bağımsız, *ontolojik* bir statü vermektir (Paker, 2005, s. 61).

Şeyleşme bu noktada, nesnelleşme sürecinin bir insani ürün olarak kavranamamaya başladığı, dolayısıyla da gayriinsani bir şey olarak “nesnelleşmiş ürünün” görülmeye başladığı aşamadır. Bu paradoksal bir biçimde insanın kendisini reddeden bir gerçeklik üretme yetisine sahip olduğu, dünyayı şeyleşmiş bir biçimde kavrarken dahi onu üretmeye devam ettiği anlamına gelmektedir (Berger ve Luckmann, 2008, s. 131).

Bireyler için tarihsel anlamlılıktan bağımsız ve anlamların taşınmasında yegâne formlar olarak anlamları da diyalektik bir dönüşlülükle üst belirlemeye başlayacak bu ontolojik nesnel toplumsal varlık kazanma durumu; katılımcıları açısından bilgi sosyolojik bir meşruluk ve “güç” sorunu hâline gelmektedir ki

---

⁸ Öznel gerçekliklerin, nesneleştirme potansiyelleri açısından kendi aralarındaki nesneleştirme ve kendi kodlarını formlarını dolaşıma sokabilme becerisi açısından sahip oldukları asimetrik güç ilişkilerini de bu noktada göz önünde bulundurmamak gerekmektedir.

bu noktada kurumlaşma dinamikleri, demokrasi ve temsil sorunsalı üzerinden siyasetin de önemli bir parametresi hâline gelmektedir.

1.4. Sosyal ve Kültürel Olanın Meşrulaşması Olarak “Kurumlaşma”

Toplumun nesnelleştirilmiş anlamları sosyalizasyon süreci ile diğer bir ifadeyle toplumun kurumsal programı ile uyumluluk içinde yaşamanın öğretilmesi sayesinde yeni bir kuşağa kazandırılır. Bu süreç sayesinde de “yeni kuşak” kültürel anlam sisteminin içine sokulmuş olur.

İçselleşme, nesneleşmiş dünyanın, bilinçliliğin içinde bilinçliliğin yapılarını tekrar belirlemeye yol açacak şekilde yeniden eritilmesidir. Kısacası, toplum burada bireysel bilinçlilik için bir vasıta olarak iş görmektedir. Sosyal olana doğru bir yatkınlıkla doğan birey (sosyobilite), belirli bir zaman süreci içinde toplumsal diyalektiğe katılarak toplumun bir üyesi hâline gelir. Bu sürecin başlangıç noktası “içselleşme”dir.

Berger (Paker, 2005, s. 66)’e göre, birey, içselleşme sürecinde edilgen değildir; dünyayı başkaları ile bir konuşma/söyleşi içinde sahiplenir ve hem kimliği hem de dünya ancak bu söyleşiyi sürdürebildiği (ve dolayısıyla da söylem evrenine eklemlenebildiği) ölçüde onun için gerçek olma durumunu sürdürür.

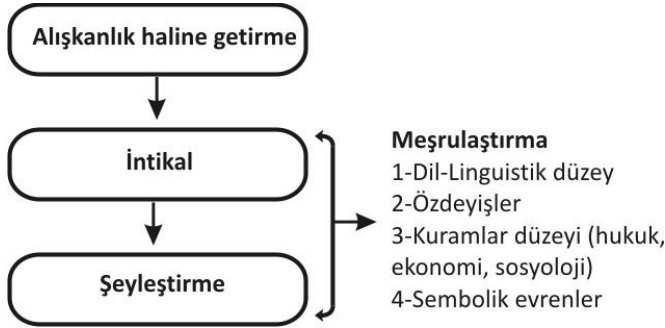
İçselleşme ile nesneleşmiş dünyanın çeşitli öğeleri bireyin öznel fenomenolojik gerçekliği hâline gelmektedir. Birey böylelikle bilincinde olduğu toplumsal kurumlarla (veya anlamlarla) kendisinin dışındaki nesnel dünyanın verisi olarak karşı karşıya gelir. Sosyalleşme, yeniden sosyalleşme döngüsü içinde sürekli devam eder.

Özetle, nesneleşmiş sosyal gerçeklik veya kurumsal düzen hem bilişsel hem de normatif bir yorumlamaya maruz kalarak meşruluk kazandıktan sonra sosyalizasyon süreciyle yeni kuşaklar içselleştirilmektedir. Bu sırada yalnızca bilgi içerikleri değil, aynı zamanda bir çeşit bilgi yapıları olan ve dolayısıyla da sosyal gerçekliğin-sosyal bilginin bütün özelliklerini taşıyan düşünsel araçlar, örneğin meşrulaştırma mekanizmalarını da içselleştirmektedir (Paker, 2005, s. 66).

Kurumsallaşmanın köklerinde “alışkanlık hâline getirme” (*habitualization*), intikal (*transmission*) ve şeyleştirme (*reification*) süreçleri yatmaktadır (Paker, 2005, s. 58).

Tüm insan faaliyeti, Berger ve Luckmann (2008, s. 80)’a göre, mutataştırmaya (alışkanlık hâline getirme- *habitualization*) tabidir. Sık sık tekrarlanan her eylem, bir sonraki durum için yeniden üretilebilen ve icracıları tarafından bir model olarak kavranan bir kalıba dökülmeye başlanır.

Şekil 4. Gerçekliğin Sosyal İnşası Modelinde Kurumlaşma

Sosyolojik anlamda “kurumlaşma”, başka bireylerle birlikte, belirli davranış, düşünüş ve tavır alış biçimlerinin, alışıldık hâle getirilmeye başlaması durumunda ortaya çıkar. Berger ve Luckmann (2008, s. 82)’a göre bu türden her tipten bir kurumdur. Vurgulanması gereken nokta, kurumsal tiptenlerin karşılıklılık içinde olması olduğu kadar kurumlar içindeki eyleyicilerin de tiptenlere tabi olduklarının göz önünde bulundurulmasının gerekliliğidir.

Kurumlaşma iki temel özellik taşımaktadır; bunlardan birincisi her kurumlaşmanın bir *tarihsellik* içeriyor olması, ikincisi, her kurumlaşmanın önceden belirlenmiş davranış modelleri oluşturmak suretiyle söz konusu davranışları *kontrol* ediyor olduklarıdır.

Kurumlaşmanın kontrol edici gücü söz konusu eylem tipinin “*sosyal kontrol mekanizmaları*” ile destekleniyor olmaları ile belirginlik kazanır. Sosyal kontrol Berger ve Luckmann (2008, s. 84)’ın ifadesiyle

Asli sosyal kontrol, bizatihi bir kurumun varoluşunda verilidir. İnsan faaliyetinin bir kısmının kurumlaştığını söylemek demek, hâlihazırda bu insan faaliyetinin, sosyal kontrol altında sınıflandırıldığını söylemek demektir.

Kurumlar oradadır ve bireylere dışsaldırlar. Bireyler beğensinler ya da beğenmesinler kendi varlıklarını sürdürmekte ısrarlıdırlar. Ancak yine de insan yaratısındırlar ve insan nesnelleştirmesinin ürünüdürler.

İnsani faaliyetin dışsallaşmış ürünlerinin nesnellik kazandığı süreç, nesnelleştirmedir. Kurumlaşmış dünya, nesnelleşmiş insan faaliyetinin ürünüdür ve her bir kurum için bu geçerlidir (Berger ve Luckmann, 2008, s. 91).

Bununla birlikte, nesnelleştirmenin ürünü olan kurumsal dünya, sosyal bilimsel analizin ve gerçekliğin sosyal inşasındaki insan etkinliğinin sadece bir boyutunu oluşturmaktadır.

Kurumlaşmanın gerçekleşmesi için gerekli olan uğraklardan ikincisi; intikal (*transmission*)dir. Kurumsallaşmış sosyal dünya çok geniş kitlelere yeni kuşaklara intikal etmekte ve yeni kuşaklar için bu gerçeklik, biyografik hafızadan ziyade tarihsel bir gelenek hâline gelmektedir (Paker, 2005, s. 58).

Berger ve Luckmann (2008, s. 135)'a göre, meşrulaştırmanın işlevi, kurumlaşmış durumdaki birinci dereceden nesnelleşmeleri *nesnel anlamda erişilebilir, öznel anlamda makul* (kabul edilebilir) hâle getirmektir. Meşrulaştırma, kurumsallaşmanın birinci safhasında olmasa bile özellikle yeni kuşağa aktarma safhasında gereklidir. Çünkü meşrulaştırma süreci sayesinde kurumsal düzenin nesnelleştirilmiş anlamlarına bilişsel geçerlilik atfedilmesi, böylece kurumsal düzene bir açıklama getirilmesi; onun pratikteki zorlamalarının normatif bir değer yüklenerek kurumsal düzenin haklı çıkarılması mümkün olabilmektedir.

Bu anlamda “meşrulaştırma”, yalnızca “değerleri” değil, bilgiyi de ima etmektedir ve normatif bir öge olduğu kadar bilişsel bir öge olarak vurgulanmalıdır (Paker, 2005, s. 59).

Meşrulaştırma düzeyleri analitik bir biçimde dörde ayrılmaktadır (Berger ve Luckmann'dan aktaran Paker, 2005, ss. 60-62):

Birinci düzeyde, intikal eden insan deneyiminin linguistik nesnelleşmeleri bulunmaktadır:

“Ben senin hocanı!”

Hoca otoritesi ile ilgili ilişkiyi meşrulaştırır.

İkinci düzey, özdeyişler düzeyidir ve temel önermeler içermektedir:

Atasözleri, moral deyişler, yaygın ifadeler, efsaneler, halk hikâyeleri olarak belirli bir nesnel anlamlar seti içerir ve belirli eylemlere ilişkin pragmatik anlam şemaları sağlarlar.

Üçüncü düzey, uzmanlığa refere edilmiş (sembolik elit) kuram düzeyidir:

Kapsamlı referans çerçeveleri sağlayan bu kuramlar genellikle biçimsel prosedürler boyunca korunurlar. Hukuk, açıkça ifade edilmemiş kuramların en belirgin örneğidir.

Dördüncü düzey, sosyal dünyanın bütününe anlam veren *sembolik evrenler*dir:

Mitoloji, din ve bilim olarak sembolik evrenler, anlamın farklı alanlarını birbirine entegre eden ve sembolik bir bütünlük içinde kurumsal düzeni kuşatan kuramsal gelenek bünyeleridir. Sembolik evrenler, sosyal olarak nesnelleşmiş ve öznel olarak gerçek bir “*anlam matrisi*” şeklinde kavranır. Sonuç olarak, söz konusu imajiner evren, kurumsal düzeni de kapsayacak şekilde aşkındır.

Sembolik evrenleri idame ettiren *kavram aygıtlarının* hem bilişsel hem de normatif düzeyde meşrulaştırıcı bir işlevi bulunmaktadır. Bu nedenle evren idame ettiren aygıtlar olarak, gündelik yaşamın işleyişini meşrulaştıran daha alt düzey kavramsallaştırmalara ilişkin açıklamaları da içerecek bir biçimde kozmosu idame ettiren açıklamaları da içerecek biçimde kapsayıcı ve süreklilik arz eden bir nitelik taşımaktadırlar. Hem bilgiyi hem de bilginin meşrulaştırılmasına ilişkin kuralları sistematize etmektedirler.

Paker (2005, s. 60)'a göre, Berger ve Luckmann (2008)'in tanımında sembolik evrenler, en geniş anlamda “bağlam”ın kendisidir. Birey toplum içinde kendisinin kim olduğunu, anlamlı ötekini gözünde ve rutin sosyal roller içinde ne rol oynadığı üzerine bazı inançlar ile kavramaktadır.

Bu anlamda sembolik evren “en gerçek”ten “en geçici” olana dek hiyerarşik bir kimlik kavrayışı sağlamaktadır. Sembolik evren aynı zamanda, kolektif olayların, geçmiş, gelecek ve şu anı (şimdiyi) içeren birbirleriyle bağlı bir bütün içine yerleşmelerini sağlayarak tarihi de düzenlemektedir. Öyle ki bu şekilde, geçmişle ilgili olarak, kolektivite içinde sosyalleşen bütün bireyler tarafından paylaşılan bir hafıza; gelecek için ise bireysel eylemlerin projeksiyonuna imkân tanıyan ortak bir referans çerçevesi kurmaktadır.

2. Kültürün Sosyal ve Dil Yoluyla İnşası: Göstergibilimsel Bir Kültür Modeli

“Sadece toplumlar değil, kültürler de sosyal olarak inşa edilirler” (Clair, 2008).

Bu inşa sürecinde, düşünceler, duygular ve bilgi türleri, yapısal epistemoloji (anamlardan formlara) aracılığıyla *dışsallaştırılır* ve süreç içinde bu dışsallaşmalar sosyal kontrol ve güç parametrelerine bağlı kurumlaşma dinamikleri içinde toplumsal bir cisim (ontolojik bir toplumsal varlık kazanma) hâline getirilir, *nesneleştirilirler*. Nesneleştirilen bu toplumsal varlık kazanmış cisimler, ontolojik belirteçler olarak inşa edilen dünyada var olurlar ve bir sonraki diyalektik momentte yapısal yorumsama (biçimlerden anlamlara) aracılığıyla *içselleştirilirler*. İçselleştirme; sosyo-kültürel yapının göstergelerinin (sembolik ve pratik bileşenlerinin) “yapısal epistemoloji ve yapısal yorumsama”nın dinamik süreçlerine karşılık gelen öznel gerçeklik düzeyindeki “gerçeklik döngüsü çerçevelerine” dâhil olma anlamına gelmek demektir.

Bilgi formlarının dışsallaşması (formlar aracılığıyla) ile sosyal nesne ve pratiklerin içselleştirilmesi (yorumlama aracılığıyla) süreçleri arasındaki diyalektik momentler üzerinden gerçekliğin sosyal inşası biçimlenmektedir. Anlamın formlar aracılığıyla dışsallaşması ve sosyal nesne ve pratiklerin yorumlanarak anlamlandırıldığı içselleştirme süreçleri arasındaki bağ, daha önce de sözü edilmiş olduğu gibi “gerçeklik döngüsü çerçeveleri”ne karşılık

gelmektedir. Bu çerçeveler önemlidir çünkü onlar, sosyal açıdan nesne kılınmış/nesnelleştirilmiş formlar dünyası (ontoloji) ile anlamlar dünyası (epistemoloji) arasındaki ilişkilerin nasıl kurulduğunun ortaya konması açısından açıklayıcı çerçeveler sunmaktadırlar.

Geertz (2010, s. 19)'e göre kültür kavramı temelde göstergebilimsel bir kavram olarak değerlendirilmesi gereken bir nitelik taşımaktadır.

Öznel toplumsal gerçeklikler düzeyindeki “gerçeklik döngüsü çerçeveleri”ni oluşturan *yapısal epistemoloji ve yapısal hermeneutik olarak* adlandırmış olduğumuz diyalektik süreçler bütünü, bu noktada, nesnel toplumsal gerçeklik düzeyindeki bir kültür kavramsallaştırması ile ilişkilendirebilecek; “iç” ve “dış” göstergebilimsel sistemler olarak bir araya getirebilecek bütüncül bir kültür yaklaşımı⁹ önem kazanmaktadır.

Clair (2009)'a göre, kültür alanı iki temel analitik düzeyde ayrıştırılabilir: *sembolik bir sistem olarak kültür (bilişsel bilginin iç-göstergebilimsel sistemi olarak)* ve *sosyal eylem olarak kültür (pratik bilginin dış-göstergebilimsel sistemi olarak)*.

Kültür kavramının Kluckhon'dan¹⁰ beri yapılmış tanımları açısından bu iki ayrı göstergebilimsel analitik düzeyi bir araya getirecek bir model Clair (2009)'in isimlendirmesiyle, *kültürün sosyal ve dil yoluyla inşası* olarak nitelendirilebilecek yeni bir model içinde bütünleştirilmektedir.

Bu noktada, Clair (2009)'in göstergebilimsel açıdan bilişsel bilginin iç-göstergebilimsel sistemi (sembolik bir sistem olarak) ve pratik bilginin dış-göstergebilimsel sistemi (sosyal eylem) olarak, kültür alanına ilişkin olarak önermiş olduğu, iç ve dış göstergebilimsel alanlar ayrımının, Clifford Geertz (2010, ss. 18-19)'in kültür kavramını temelde göstergebilimsel bir kavramsallaştırma olarak değerlendirdiği perspektiflerini bir adım daha ileriye götürdüğü düşünülebilir.

Kültür kavramı ve bu kavramın içeriğinin en geniş anlamıyla karşılık geldiği “sosyo-kültürel yapı” analogisi bu teze göre *sosyal bir inşadır*.

Bireyler, içinde buldukları sosyo-kültürel iletişim ve etkileşim süreçleri içinde, *bilişsel açıdan* nesnel toplumsal gerçeklik düzeyindeki toplumsal nesneleşmeleri kullanmayı ve anlamlandırmayı öğrenmekte, benzer “gerçeklik

⁹ Clair, (2009), *Culture Theory (Course Description Text Book)*.

¹⁰ Clyde Kluckhon'un *Mirror for Man* isimli eserinde “kültür kavramı” birçok farklı biçimde tanımlanmış ve tanımların yapıma biçimleri göz önünde bulundurulduğunda Geertz (2010, s. 19)'in de ifade etmiş olduğu gibi, hem kültür alanına ilişkin kuramsal bir dağınıklık hem de eklektiklikten kaynaklanan bir dağınıklık söz konusudur.

döngüsü çerçeveleri”ne dolayısıyla da kültürel anlam matrisine sahip bireyler aracılığıyla nesnelere öğrenmekte/anlamlandırmakta ve benzer kodlayıcı pratikler üzerinden anlamları dolaşıma sokmakta/kodlamaktadırlar.

Sosyal pratikler sistemi ise bu noktada, bilişsel olanın dışsallaştırılan eylemsel boyutuna karşılık gelmektedir.

Bir toplum içindeki bireyler, etkileşimin çeşitli boyutlarını diğer bireylerle paylaştıkları, nesnel toplumsal gerçeklik düzeyindeki toplumsala ilişkin kavramsallaştırmalar ve pratikler açısından ne yapıyor oldukları ile anlaşılabilirler. Bir başka deyişle bir toplumun başka bir toplumdan en ayırt edici unsurlarının yorumsal açıdan tespit edilebilmesi çabası, bu söz konusu *toplumsal bakımdan cisimleşmiş kavramsallaştırmalar* ve *pratikler* bütünü olarak “*kültür*” kavramsallaştırması üzerinden açıklık kazanmaktadır.

2.1. İletişim Süreçleri Açısından Gösterge ve Kültür

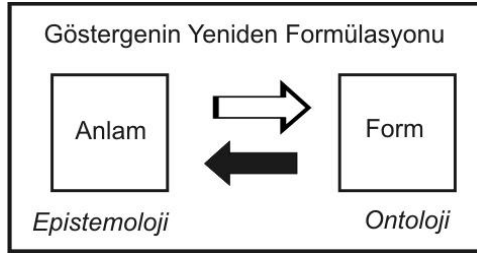
Kültür teorileri içindeki temel kavramsallaştırmalardan birini, bir iletişim aracı olarak “gösterge” (sign) konusu oluşturmaktadır. Göstergebilimsel (semiotics) açıdan bir iletişim aygıtı olarak “gösterge” iki kısımdan oluşmaktadır: anlam (içerik) ve form (ifade *biçimi*) (Clair, 2009).

Anlam ve form bir arada var olurlar. İnsan iletişimi için temel oluştururlar. Eğer anlama sahip ve biçimden yoksun bir şey söz konusu ise böyle bir durumda, anlam ifade edilemezdir. Bir biçim/forma sahip olmaksızın o paylaşılmaz. Benzer biçimde, bir anlama sahip olmaksızın bir biçim/forma sahip olan bir şey de insan kavrayışının ötesinde yer alır. Geleneksel olarak bir “dil formu” içerisinde bir arada var oldukları varsayılan “anlam” ve “biçim” arasındaki bu bağlantı¹¹, onların aynı bilişsel uzayda yer aldıkları varsayımına dayanmaktadır ki geleneksel varsayımın Clair (2010b)’e göre tam olarak yeniden ele alınmayı gerekli kılan varsayımı bu noktada toplanmaktadır.

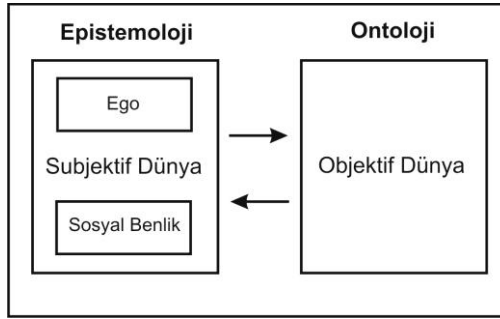
Anlamın (içerik), bilgi yapılarının çalışılması olarak “epistemoloji”nin ve formun (biçim), ontolojik biçimlerin çalışılması olarak, “ontoloji”nin alanına ait olduğu kabul edilecek olursa (Clair, 2010b), linguistic göstergelerin geleneksel konumunun, yeni bir yapısal iletişim felsefesi içinde yeniden yorumlanma ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu yeni bağlam içinde, anlamlar (içerik) karakteristik olarak *epistemoloji* ve biçimler (form) *ontoloji* ile ilintili hâle gelmektedir.

---

¹¹ *Saussurecü* (1915) yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Şekil 5. Bilişsel ve Materyal Pratikler Açısından Gösterge

Anlamın (içerik), form (biçim) biçiminde dışsallaştırılması (externalization), “yapısal epistemoloji” ve formun (biçim) anlamlı (içerik) biçimde yorumlanması, “yapısal hermeneutik-yorumsama” olarak adlandırılması önerisi (Clair, 2010b), bu noktada önem taşımaktadır.

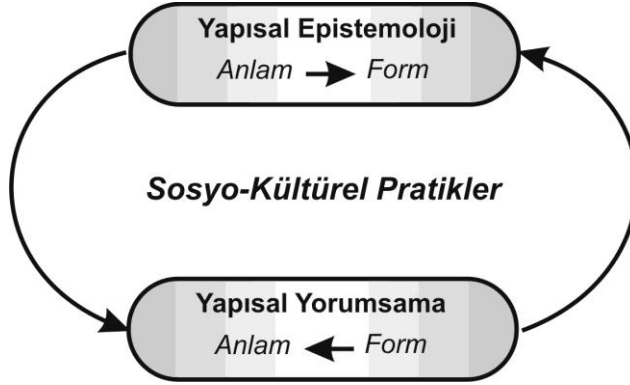
Şekil 6. Öznel ve Nesnel Gerçekliğin Sosyal İnşası Açısından Gösterge

(Clair, 2010b).

Göstergelerin geleneksel konsepti için bu durum, *göstergeleri oluşturan bileşenlerin artık aynı bilişsel alana ait olmadıkları* anlamına gelmektedir. Anlam bileşenleri epistemoloji ve biçim bileşenleri (form) ontoloji ile ilişkilendirilmiştir. Bu durum gerçekte göstergenin statik bir kavram olmadığı, “anlam”lar ve “biçim-form olarak ifade etme biçimleri” arasındaki dinamik bir etkileşim biçimine karşılık gelen bir sürecin söz konusu olduğunu göstermektedir.

Bu dinamik etkileşim “gösterge”nin bir parçası olan “biçim-form-ifade biçimleri”nin “sosyal olarak inşa” edildiği ve diğer parçası olan “anlamın” ise bireysel ve sosyal olanın diyalektik süreçleri içinde (ben ve bana ilişkisi), “yorumlandığı” bir süreçle belirginlik kazanmaktadır ki bu türden bir yaklaşım, *kültürün sosyal inşası tezi*’nin temel varsayımlardan birini teşkil etmektedir.

Şekil 7. Gerçeklik Döngüsü Çerçevesi (Reality Loops) Olarak
Göstergenin Yeniden Tanımlanması

(Clair, 2008)

Anlamaların elde edilmesi ve onların somut ve görünür formlar (dil, sanat, mimari, müzik, dans ve sosyal davranışlar) hâline getirilmesi olarak "Yapısal Epistemoloji" ve dışsallaşmış yapısal biçimin-toplumsal nesnenin ele alınarak ve ona bir anlam atfedilmesi yönündeki tersine süreç olarak "Yapısal Hermeneutik" olarak adlandırılan süreçler, dışsallaştırma ve içselleştirme momentlerine ilişkin göstergibilimsel uğraklar olarak "gerçeklik döngüsü çerçeveleri"ni oluşturmaktadırlar. Özne sayısı kadar çok sayıda "gerçeklik döngüsü çerçevesi"ni içinde barındıran nesnel toplumsal gerçeklik düzeyi, bu noktada, *zihinsel (epistemoloji)* ve *materyal biçimler (ontoloji)* kültür bileşenlerinin, gerek öznel gerçeklik, gerekse nesnel toplumsal gerçeklik düzeyinde göstergibilimsel etkileşimi üzerinde şekillenmektedir.

"Kültürün sosyal olarak inşa edildiği tezi", bu noktada, göstergibilimsel açıdan, sembolik bir sistem ve sosyal pratikler sistemi olarak kültür alanını modelleyen "çok boyutlu" bir gerçekliktir ve katılımcıları açısından özneler düzeyinde (ben-bana) çok yönlü diyalektik süreçler ve momentler üzerinden kazanan "kültür modeli"ne karşılık gelmektedir.

Geleneksel iletişim modelleri, bir gönderen, kod ve alıcı olduğu varsayımına dayanır. Bu mesaj odaklı model, bir tür demiryolu sistemi olarak, bir istasyondan (gönderen-*the sender*), başka bir istasyona (alıcı), ürünün (mesajlar-*the messages*), bir tren aracılığıyla (kanal-*the channel*), paketlenerek (kodlama-*the code*) gönderildiği ve bir alıcı (*the receiver*) tarafından açılıp (kod açımı) yeniden düzenlendiği bir analogiye dayanmaktadır (Clair, 2010b).

Oysaki göstergenin bileşenlerinin aynı bilişsel alana sahip olmadıklarını ortaya koyan bu türden bir göstergibilimsel model, iletişim süreçlerinin, benzer sosyal pratikler ve benzer sembolik anlam sistemlerini, bir başka deyişle de aynı

sosyo-kültürel gerçeklik sistemini paylaşan ve benzer “gerçeklik döngüsü çerçevesine” sahip bireyler arasında gerçekleşebileceğine dikkat çeken bir nitelik taşımaktadır.

Bu gerçeklik döngüsü çerçevelerinin kaynaşması, etkileşim sürecinde, anlamların karşılıklı olarak, Gadamer’in terminolojisi ile “ufuk kaynaşması” ölçüsünde gerçekleştiği, asla “tam bir karşılıklı anlama”nın olamayacağı tezi ile tutarlılık taşımaktadır.

Gadamerci terminoloji gereği, yorumlama ve dil kullanımı gereği “bire bir anlam aktarımı” mümkün değildir. Bununla birlikte, bire bir olmasa da aynı sosyo-kültürel uzamın paylaşıcısı olan bireyler tarafından paylaşılan, onları bir araya getiren bir ortak kültürel anlam matrisinden bahsedilmesi mümkün görünmektedir ki bu matrisler, hem bireylerin hem de içinde yer aldıkları toplumsal dünyanın “anlamlandırılmasında” önem taşımaktadırlar.

Gadamer (Üşür, 1997, s.138)'e göre "anlama" edimi, bir öznenin nesneye peşin hükümlerden arınmış, açık zihinle yaklaşması sorunu değil tersine, önceden sahip olunan yargılar çerçevesinde olanaklı hâle gelen bir sorunsaldır.

Gadamer’in, anlama ve yorumlama için ön koşul olarak referansta bulunduğu “ön yargıların” bu noktada “gerçeklik döngüsü çerçevelerine” referansla okunması mümkün görünmektedir.

Üşür (1997, s. 138)’ün değerlendirmesiyle, Gadamer, anlamı; bir metnin (eylem ya da metin), önyargısız okunması, benimsenmesi sorunu değil, okuyanın anlamlarıyla, metnin ve başkalarının anlam ufuklarının bir kaynaşması durumu olarak değerlendirmektedir.

Bu söz konusu “anlam ufuklarının kaynaşması” sorunu, gerçeklik döngüsü çerçeveleri açısından, aynı nesnel toplumsal gerçeklik düzeyinin katılımcısı olan ve benzer sosyalleşme-kültürleşme süreçlerini yaşamış bireyler arasındaki etkileşim süreçlerinde başarılı olması muhtemel bir iletişim sürecine karşılık gelmektedir.

Tüm “anlama edimi” öncelikli olarak kendi benliklerimizi ve içinde yaşadığımız sosyal dünyayı “kavramamızda” bize rehberlik eden, anlam ufuklarının ve dilsel pratiklerin “sosyalizasyon” süreçleri ile elde edilmiş olmasına bağlıdır (Davey, 2006, s. 9).

Bu anlamda “iletişim” süreçlerinin kültürel boyutu hem sembolik hem de sosyal pratikler düzeyinde belirginlik kazanmakta hem de bireyler açısından yapısal yorumsama (biçimlerden anlamlara) ve yapısal epistemoloji (anlamlardan biçimlere) süreçleri arasındaki diyalektik sürecin çok boyutlu doğasına bağlı olarak şekillenmektedir.

Sosyo-kültürel yapı ve özelde kültür kavramsallaştırması açısından, benzer, gerçeklik döngüsü çerçevelerine sahip olan, bir başka deyişle de benzer yapısal epistemolojiyi (anlamları benzer biçimlerle kodlayan) kullanan ve benzer yapısal hermeneutiğe sahip (formları yaklaşık anlamlara ulaşacak biçimde kod açımına uğratan) bireyler, ortak kültürel uzamın katılımcıları hâline gelmektedirler.

2.2. Sosyo-Kültürel Yapı ve Kültür Coğrafyası

Göstergebilimsel açıdan; tortulaşan zaman ve mekân¹² anlayışına dayalı; formlardan anlamlara ve anlamlardan formlara doğru işlerlik taşıyan gerçeklik döngüsü çerçevelerine sahip; dışsallaşma, nesnelleştirme, içselleştirme diyalektik momentleri üzerinden sosyal bir inşa olarak tanımlanan; toplumsal kontrol ve rıza üretim araçları ile kendi sembolik anlam matrisini ve toplumsal pratiklerini idare eden bir *nesnel sosyo-kültürel gerçeklik modeli*, ikiz değerliliklerin, forma direnen anlamların, dönüştürme, eklemlenme ve yeniden anlamlandırma ve tasnif etme mücadelelerinin, bir diğer deyişle de olası diğer “gerçeklik tasarımlarının” tehdidi altındadır.

Çoklu sayıdaki öznel gerçeklik tasarımının, nesnel bir sosyo-kültürel gerçeklik modeli içinde, bir arada kolektif bir yaşam alanı oluşturma olasılığı, dijital (0 ya da 1) değil tersine analog (0 ve 1 ya da 0-1 arası değerler alan) bir çerçeve¹³ içerisinde ele alınmayı gerektirmektedir.

Özönder (2001, s. 1)’in de ifade etmekte olduğu gibi, insan düşüncesinin işleyiş biçiminin arka planında; doğruluk, bağlantılandırma ve çıkarsama kurallarının kesin ve formel bir biçimde ortaya konmasına imkân vermeyecek bir biçimde işlerlik taşıyan bulutsu (bulanık) bir mantık (fuzzy logic) bulunmaktadır.

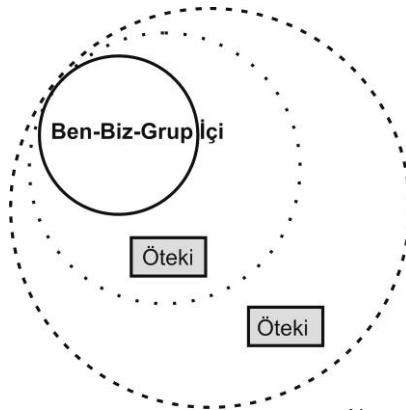
Bu bulanık (bulutsu) mantık, Deleuze ve Guattari (Goodchild, 2005, s. 333)’nin bahsetmiş oldukları, kişilerin “içinde yaşayabilecekleri için bir düzlem yaratma ihtiyacı”na ve bağlama göre “biz” ve “öteki”ler arasındaki sınırların değişebilirliğine imkân veren, “üçüncü hâllerin imkânlarına” ve “hem o, hem diğeri” olma imkânını tanıyan bir mantıktır.

---

¹² Tortulaşan zaman ve mekân kavramsallaştırması için Clair (2010c ve 2007)’in çalışmaları önem taşımaktadır. Zamanın bir önceki zaman katmanları içinde ve katmanlaşmış sosyal pratikler bütünü olarak kültürel uzamın içinde “tortullaştığı-biriktiği” bir “tortul zaman modeli”, doğrusal zaman modelinden farklı olarak, zamanın, uzam içinde, “şimdi”nin kültürel geçmiş içinde ve “geleceğin” “kültürel şimdi” içinde gömülü (yerleşik-katıştırılmış) olduğu bir modeldir. Bu konuya bir başka çalışma kapsamında değinilecektir.

¹³ Dimitrov (2002), “Introduction to Social Fuzziology” başlıklı çalışmasında bu konuya değinmektedir.

Şekil 8. Bağlama Göre Değişen Rizomatik Kültürel Sınır Modeli

(Deleuze ve Guattari, 1987)¹⁴

Eriksen (2000, s. 84)'ın halklar arasındaki sınırlar için ileri sürdüğü, digital değil, tersine analog olduğunu ileri sürdüğü kültürel sınır kavramsallaştırması, bireylerin öznel gerçekliklerini şekillendiren “gerçeklik döngüsü çerçeveleri”nin kurucu unsurları olarak *yapısal epistemoloji (anamlardan formlara)* ve *yapısal hermeneutik (formlardan anlamlara)* döngüsü içinde anlam kazanmaktadır.

Yorumsal ve bağlamsal olanın zaman ve mekân koordinatları içindeki tek bir noktaya bağlı olarak modellenemeyeceğini ileri süren, hem zamanın hem de uzamın tortulaşmasına dayanan kültür modeli bu noktada söz konusu “gri bölgeler” ve “ikiz değerlilikler” açısından bulanık (bulutsu) bir mantığın konusu hâline gelmektedir.

Bu her türden farklı tonu, “siyah” ya da “beyaz” değil; “gri”ler, “0” ya da “1” değil; “0-1” arası değerler alabilen algoritmalar; “var” ya da “yok” değil; “varlık” ve “yokluğun” belli dereceleri, “biz” ya da “öteki” değil; bağlama göre değişen “bizler” üzerinden temsil edebilecek bir modelin ancak “bulanık mantık” a referansla işlerlik kazanabileceği anlamına gelmektedir (Uluocak, 2008, s. 243).

Bu türden bir mantığın yerine klasik tümevarım ya da tümdengelimsel akıl yürütme stratejilerinin bilişsel ve sosyal pratikler düzeyinde, öznel anlamları, formlar biçimleri lehine gözardı eden terminolojik trajediye bir kurban edeceği düşünülmektedir.

¹⁴ Deleuze ve Guattari, 1987'den “Çok Yönlü Doğrusal Olmayan Rizom” modelinden yararlanılarak geliştirilmiştir.

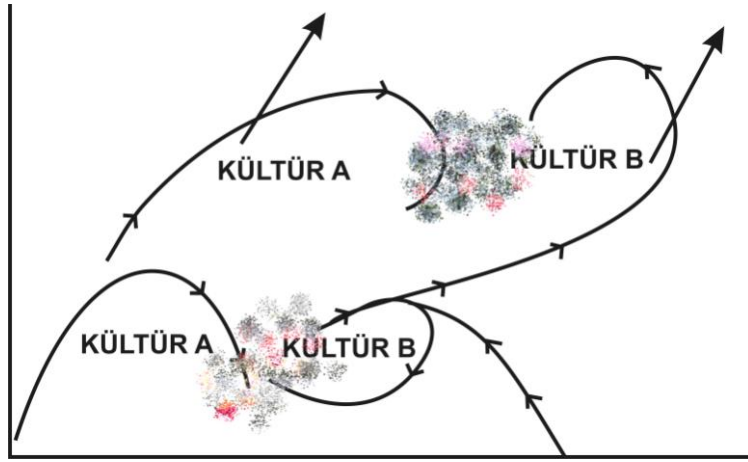
Kültürün tortulaşma modeli, “bağlamsal” açıdan meşruluk için ileri sürülen ve birbiri ile zaman zaman çakışan ve zaman zaman da ayrışan anlam kodlarının, formlardan anlamlara doğru “rizomatik anlamlandırma modeli (yapısal yorumsama)” ve anlamlardan formlara “bulanık mantığa dayalı bir form-biçim-toplumsal varlık kazandırma modeli (yapısal ontoloji)”nin sentezi açısından önemli ipuçları sağladığı düşünülmektedir.

Sembolik (bilişsel bilginin iç-göstergebilimsel sistemi olarak) ve *sosyal eylem* (pratik bilginin dış-göstergebilimsel) olarak iki düzeyde ele alınması önerilen göstergebilimsel bir kültür modeli, benzer gerçeklik döngüsü çerçevelerine sahip bireylerin oluşturduğu bulutsu bir kültür coğrafyası olarak düşünülebilir.

Eriksen (2000, s. 89)’ e göre günümüzde, kimlikleri, “benzerlikler” üzerine değil, “farklılıklar” üzerine inşa etmenin daha önemli hâle geldiği; “kültürel ortaklık” arayışlarından ziyade “kültür terörizmi” (Eriksen, 2000, s. 84) olarak adlandırılacak bir eğilimin, siyasi yaklaşımlarda yaygınlık kazandığı gözlemlenmektedir. Fay (2001, s. 30)’in de ifade etmekte olduğu gibi, benlik ile başkaları, biz ile onlar, üyeler ile üye-olmayanlar arasındaki farklılıkları abartmak çok kolaydır. Hâlbuki aynılık ile farklılık birbirini gerektiren kavramsallaştırmalardır.

Ben ve biz arasındaki farklılaşma, “bağlamsal” olarak yeniden ve yeniden inşa edilen, bağlama göre, sınırları genişleyen ya da daralan, dâhil etme ve dışlamaya dayalı “anlam kodlarına” dayanan rizomatik ve bu anlam kodlarını farklı toplumsal temsil biçimleri ile bulanık bir biçimde dışsallaştıran sosyal temsil biçimleri üzerinden inşa edilmektedir. Bu inşanın despotik, ayrıştırıcı, bütüleştirici ya da toplum olma imkânını içerisinde barındıran bir biçimde barındırıp barındırmadığı sorunu ise söz konusu nesnel sosyo-kültürel gerçeklik alanının, “gerçeklik döngüsü çerçeveleri” bakımından sahip olduğu, bilişsel anlamlandırma, meşrulaştırma ve haklılaştırma biçimlerine olduğu kadar sosyal pratikler setine ve temsil biçimlerine bağlıdır.

Nesnel sosyo-kültürel gerçeklik alanı içindeki, “gerçeklik döngüsü çerçeveleri” bakımından farklılaşmalarda rol oynayan parametrelere bağlı olarak; kır-kent kültür farklılıklarından, ağız-lehçe farklılıklarına, tüketim alışkanlıklarındaki farklılıklardan eğitim, cinsiyet, sınıf, etnisite ve inançsal farklılaşmaları Özönder, (2001) “dikey bulutsu kültür alanları” (vertical fuzzy culture areas) olarak adlandırırken, birbirinden idarî-siyasal sınırları bakımından ayrışmış olmasına rağmen geçişlilikler içeren bulanık kültürel temas noktaları olarak kümelenen sosyo-kültürel gerçeklik alanlarını ise “yatay bulutsu kültür alanları” (horizontal fuzzy culture areas) olarak adlandırabileceğimiz bir “kültürel sınır/kültür coğrafyası modeli önermektedir.

Şekil 9. Bulutsu Kültürel Alan

(Fay, 2001, s. 318'den yararlanılmıştır.)

Bu anlamda aynı sosyo-kültürel yapı içinde, “dikey bulutsu kültür alanları”, iki farklı sosyo-kültürel yapı arasındaki temas/temaslar açısından ise “yatay bulutsu kültür alanları” olarak adlandırabileceğimiz, geçişlilik, bir arada olma ve “hem o hem de diğeri olma”ları içeren bulanık (bulutsu) sosyal etkileşim dinamiklerinden bahsedilmesi mümkün olmaktadır.

Son Söz

Göstergebilimsel açıdan, dışsallaşma, nesnelleştirme, içselleştirme diyalektik momentleri üzerinden sosyal bir inşa olarak tanımlanan bir **nesnel sosyo-kültürel gerçeklik modeli**; tortulaşan zaman ve mekân anlayışına dayalı; formlardan anlamlara ve anlamlardan formlara doğru işlerlik taşıyan gerçeklik döngüsü çerçevelerine eklenen ve onlar aracılığıyla oluşan; toplumsal kontrol ve rıza üretim araçları ile kendi sembolik anlam matrisini ve toplumsal pratiklerini idare eden; ikiz değerliliklerin, forma direnen anlamların, dönüştürme, eklenme ve yeniden anlamlandırma ve tasnif etme mücadelelerinin yer aldığı ve *tam da bu ikizdeğerlilik ve çok anlamlılıklar sayesinde toplumsal olanı bir arada tutmayı başarabilen* bir gerçekliğe karşılık gelmektedir.

Kültürel kuramdaki anlam sistemleri ve insan eylemi arasındaki ilişki konusu (Smith, 2005, s. 184), bu noktada analitik açıdan, *sembolik bir sistem olarak kültür* (bilişsel bilginin iç-göstergebilimsel sistemi olarak) ve *sosyal eylem olarak kültür* (pratik bilginin dış-göstergebilimsel sistemi olarak) değerlendirilebilir ve “kültür-yapı ve faillik” ilişkileri açısından bu türden bir yaklaşımın önemli katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Bayart, J.F. (1999). *Kimlik Yanılsaması* (M. Morali, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Berger, L. P. ve Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Bourdieu, P. ve Wacquant, L. J. D. (2003). *Düşünümsel Bir Antropoloji için Cevaplar* (N. Ökten, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Clair, R. N. St. (2007). The Sedimentation Theory of Cultural Time and Space: The Present is Embedded in the Past. *CÍRCULO de Lingüística Aplicada a la Comunicaci3n* (clac), 31, 52-90. 4 Mart 2010 tarihinde <http://www.ucm.es/info/circulo/> adresinden erişildi.
- Clair, R. N. St. (2008). The Social Construction of Culture. *The Intercultural Forum*, 3(1). 20 Mart 2010 tarihinde [http://epistemic-forms.com/FacSite/Articles/ifa1\(3\)2008-stclair.html](http://epistemic-forms.com/FacSite/Articles/ifa1(3)2008-stclair.html) adresinden erişildi.
- Clair, R. N. St. (2009). Culture Theory. 10 Eylül 2010 tarihinde <http://structural-communication.com/Summer-2009-Hum671/culture-theory-summer-2009.html> adresinden erişildi.
- Clair, R. N. St. (2010a). Reality-loops and Activity Theory. 5 Nisan 2010 tarihinde <http://epistemic-forms.com/FacSite/Articles/reality-loops.html> adresinden erişildi.
- Clair, R. N. St. (2010b). The Philosophy of Structural Communication. 5 Nisan 2010 tarihinde <http://epistemic-forms.com/FacSite/Articles/structural-comm-phil-stcliar.html> adresinden erişildi.
- Clair, R. N. St. (2010c). The Framework of Cultural Space. 20 Temmuz 2010 tarihinde <http://epistemic-forms.com/FacSite/Articles/cultural-space-stclair-williams.html> adresinden erişildi.
- Davey, N. (2006). *Unquiet Understanding: Gadamer's Philosophical Hermeneutics*. USA: State University of New York Press.
- Deleuze, G. and Felix G. (1987). *A Thousand Plateaus. Capitalism and Schizophrenia* (B. Massumi, Trans.). Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1987.
- Dimitrov, V. (2002). Introduction to Social Fuzziology. 10 Ekim 2008 tarihinde <http://www.zulenet.com/VladimirDimitrov/pages/IntroSocialFuzz.html> adresinden erişildi.
- Eriksen, T. H. (2000). *Kültür Terörizmi: Kültürel Arınma Düşüncesi Üzerine Bir Deneme* (A. Ö. Otçu, Çev.). Diyarbakır: Avesta Yayıncılık.
- Fay, B. (2001). *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi* (İ. Türkmen, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Geertz, C. (2010). *Kültürlerin Yorumlanması* (Hakan Gür, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Goodchild, P. (2005). Deleuze ve Guattari: Arzu Politikasına Giriş (R. G. Ögdül, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Jung, W. (1995). *George Simmel: Yaşamı, Sosyolojisi, Felsefesi* (D. Özlem, Çev.). Ankara: Ark Yayınevi.

- Markova, I. (2004). Sosyal Temsiller ve Demokrasi. (S. A. Arkonaç, Ed.). Doğunun ve Batının Yerelliği: Bireylik Bilgisine Dair, İstanbul: Alfa Yayınları, 121-159.
- Özönder, M. C. (2001, Güz). Küreselleşme Tartışmalarının Terör Boyutu. *KÖK Araştırmalar*, 3 (2), 1-2.
- Paker, O. (2005). *Günlük Düşüncede Modernlik, Din ve Laiklik*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Saussure, F. (1915). *Course in General Linguistics Ferdinand de Saussure* (W. Baskin, Trans.). (C. Bally, A. Sechehaye, Ed.). McGraw-Hill Book Company.
- Smith, P. (2005). *Kültürel Kuram* (S. Güzelsarı, İ. Gündoğdu, Çev.). İstanbul: Babil Yayınları: 54, Toplumbilim:5.
- Tatlıcan Ü., Güney, Ç. (2007). Boundiue ve Giddens: Habutis veya Yapının İkiliği, Ocak ve Zenaat: Pierre Bourdieu Denemesi içinde (ss. 303-366), (G. Çeğin, E. Göker, Â. Arlı ve Ü. Tatlıcan, Der.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uluocak, Ş. (2008, Bahar). Sosyal Etkileşim Alanları ve Sosyal Bilim Açısından Çatışkı (antinomy) ve İkiliklerin (dichotomy) Ötesinde Model Arayışları: Sosyo-yamalar. *HÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 8, 321-358.
- Üşür, S. S. (1997). *İdeolojinin Serüveni*. Ankara: İmge Kitabevi.